ZRUŠENÍ DRUHANICKÉHO RYBNÍKA U CHOTUSIC ANEB ENVIRONMENTÁLNĚ HISTORICKÁ MIKROSONDA

Jindřich FRAJER

Zájem o environmentální historii (či environmentální dějiny) v posledních letech ve vědeckých kruzích značně narůstá. Částečně je to způsobeno společenskou poptávkou, která reaguje na neustále narůstající počet environmentálních problémů světa a snahu nalézt způsoby jejich řešení,[1] mimo jiné pohledem do historie.

Narůstající zájem o environmentální témata se však netýká pouze historie, ale lze jej sledovat napříč celým spektrem humanitních věd.[2] Na druhou stranu lze v poslední dekádě vysledovat vzrůstající zájem o historické prameny a jejich využívání v přírodních vědách, zejména v disciplínách, které se zabývají studiem krajiny či krajinné sféry (geografie, ekologie, klimatologie, geoinformatika atd.).[3] Na pomyslném environmentálně-historickém poli

1) Leoš JELEČEK, *Environmentální dějiny: jejich vznik, konceptualizace a institucionalizace (USA, Evropa, Svět)*, Annales historici Presoviensis 6, 2009, s. 247–274.

2) TÝŽ, *Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století*, Klaudyán 4, 2007, s. 20–28.

3) Z rozsáhlého souboru prací lze uvést např. studie věnující se změnám využití půdy na základě studia starých map a katastrů: Ivan BIČÍK – Pavel CHROMÝ, *Změny ve využití země ve vybraných modelových územích Česka*, in: Robert Šimůnek (ed.), Historická krajina a mapové bohatství Česka, Praha 2006, s. 189–205; Marek HAVLÍČEK – Zdeněk CHRUDINA – Josef SVOBODA, *Vývoj využití krajiny v geomorfologických celcích okresu Hodonín*, Acta Pruhoniciana 100, 2012, s. 73–86; Vladimír BRŮNA – Kateřina KŘOVÁKOVÁ – Václav NEDBAL, *Stabilní katastr jako zdroj informací o krajině*, Historická geografie 33, 2005, s. 397–409. Dále studie zabývající se změnami klimatu či environmentálními riziky v minulosti: Rudolf BRÁZDIL, *Historical Climatology: Definition, data, methods, results*, Geografický časopis 52, 2000, č. 2, s. 99–112; Jan MUNZAR – Stanislav ONDRÁČEK, *Velké povodně na*

se pak setkávají vědci z různých oborů.[4] Environmentální historie tak není omezena pouze na historiky, ale její jádro je tvořeno především interdisciplinaritou, v nejzazším měřítku jaké si lze v intelektuálním světě představit.[5]

Současný environmentálně-historický výzkum krystalizuje do tří základních témat.[6] První z nich se zabývá vlivem environmentálních faktorů na lidskou společnost, druhé environmentálními změnami, které způsobila lidská civilizace a jejich dopady na přírodu a společnost a konečně třetí studuje dějiny lidského uvažování a smýšlení o životním prostředí a jeho proměnách. Aktuální debaty probíhají také v souvislosti s měřítkem jednotlivých studií. Dle některých autorit oboru, by se měla nadále rozvíjet témata, sledující danou problematiku v globálním měřítku a upouštět od regionálních studií, které jsou sice po intelektuální stránce interesantní, ale téměř nikdo se o ně nebude zajímat.[7] Proti tomuto tvrzení lze namítat, že právě regionální studie mohou společnosti daleko lépe nastínit a přiblížit historickou zkušenost, která pak může pomoci přinést určité vodítko, případně nápovědu k řešení současných environmentálních problémů.[8]

území České republiky – ztráta historické paměti, Historická geografie 33, 2005, s. 97–119; Pavel RAŠKA – Vilém ZÁBRANSKÝ – Jakub DUBIŠAR et al., *Documentary proxies and interdisciplinary research on historic geomorphologic hazards: a discussion of the current state from a central European perspective*, Natural Hazards 70, 2014, č. 1, s. 705–732. Z historické ekologie poté Péter SZABÓ, *Why history matters in ecology: An interdisciplinary perspective*, Environmental Conservation 37, 2010, č. 4, s. 380–387.

4) K environmentální historii má velmi blízko historická ekologie a zejména historická geografie, která také zkoumá časoprostorový vztah člověka a přírody a v řadě témat se s environmentální historií překrývá a mnohdy splývá. Také tato studie vychází z metod běžně užívaných v historicko-geografickém výzkumu a svým zaměřením by šla zařadit také pod tento obor. Blíže o vztahu historické geografie a environmentální historie viz Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie Českých zemí*, Praha 2006, s. 16–18; Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003, s. 72–84.

5) John Robert McNEILL, *Observations on the Nature and Culture of Environmental History*, History and Theory 42, 2003, s. 5–43.

6) John David HUGHES, *What is Environmental history?*, Cambridge 2006, s. 3–8.

7) John Robert McNEILL, *Future Research Needs in Environmental History: Regions, Eras, and Themes*, in: Kimberley Coulter – Christof Mauch (edd.), The Future of Environmental History. Needs and Oportunities, Mnichov 2011, s. 13–16.

8) Na 2. světovém kongresu environmentálních historiků, konaném na počátku července 2014 v portugalském Guimarãesi, se v tomto duchu vyjádřil také nositel Nobelovy ceny – klimatolog Mohan Munasinghe, který v diskusi upozornil na nezastupitelnou roli regionálního historického výzkumu, jenž pomáhá současníkům uvědomovat si určité problémy, jejich kontinuitu a možnosti jejich eliminace či zmírnění jejich dopadů… Důležitost a opodstatněnost regionálních

V rámci této studie je předložen zdánlivě běžný případ Druhanického rybníka u obce Chotusice, který byl ve druhé polovině třicátých let 20. století zrušen, po své několik staletí trvající existenci. Detailní výzkum okolností vzniku a zániku rybníka však přináší řadu zjištění, která se velmi úzce dotýkají jak environmentální, tak společenské problematiky a prakticky zasahují do všech tří nastíněných témat environmentální historie. Ukazují, jak se toto lidské dílo stalo přirozenou součástí krajiny (alespoň v mysli místních obyvatel), jak se v průběhu staletí měnila jeho funkce v závislosti na potřebách společnosti a zároveň jakým způsobem se na něm projevily bouřlivé proměny společnosti a životního prostředí v 19. a na počátku 20. století, které nakonec způsobily jeho zánik.

Druhanice a jejich rybník

Ves Druhanice, po které nese zájmový rybník jméno, je dnes součástí nedaleké obce Chotusice. Původně se však jednalo o samostatnou ves či osadu,[9] s mlýnem, dvorem a hostincem. Druhanice se rozkládají asi 4 km severně od Čáslavi, v blízkosti silnice č. 338 vedoucí do Žehušic. Okolní krajina má rovinatý charakter, který je utvářen širokými nivami řek Doubravy a jejího levostranného přítoku Brslenky. Právě řeka Brslenka společně s pravostranným přítokem, Koudelovským potokem, tvořily nejdůležitější zdroje vody pro Druhanický rybník, který se rozkládal na pozemcích č. 2058/1, 2058/2 a 2049/1 v katastru obce Chotusice. Poloha území v rovinatém terénu, tvořeném fluviálními naplaveninami a usazeninami, byla pro stavbu rybníka velmi vhodná.[10]

První písemná zmínka o Druhanicích se objevuje roku 1350, kdy ji držel kutnohorský měšťan Tyluš (někdy též Tylman) Furman.[11] Majitelé

dějin, nejen v historickém bádání, podtrhují ve svých studiích Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL, *Regionální dějiny: Stav, problémy a výhledy*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica 29, 2000, s. 21–38 a Václav BŮŽEK, *Region v historickém diskursu*, Jihočeský sborník historický 72, 2003, s. 5–13. Regionálně orientované studie nalézají v současnosti také silnou odezvu v příbuzném oboru – historické geografii, např. v rámci výzkumu regionální identity viz Pavel CHROMÝ, *Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů*, in: Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada (edd.), Geografie na cestách poznání, Praha 2003, s. 163–178.

9) Viz František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 107.

10) Viz Jaroslav MIKAN, *Královehradecké vodní hospodářství*, Časopis přátel starožitností, 1947, s. 85–96.

11) Clemens BOROVÝ (ed.), *Libri erectionum Archidioecesis Pragensis Saeculo XIV. et XV.*, Liber I. (1358–1376), Praha 1873, s. 38.

z řad kutnohorských havířů drželi Druhanice také v roce 1407, kdy je kupuje od havíře Václava z Druhanic kutnohorský „pergschreiber“ Pavel Meiler. Konkrétně se zmiňuje tvrz se dvorem, dvojím poplužím, mlýnem a rybníky.[12)] Jedná se tak o první (nepřímou) písemnou zmínku o Druhanickém rybníku. Užití plurálu v případě *rybníků* je doposud nejasné, neboť v blízkosti Druhanic se nacházely pouze rybníky Rezkovec a Týnecký, jež v této době zřejmě neexistovaly.[13)] Otázkou je, zda do majetku Václava z Druhanic nebyly započítány také menší rybníčky v intravilánu nedalekých Chotusic.[14)] Přesné datum založení Druhanického rybníka ani jeho prvotní funkci nelze určit. Lze se domnívat, že jeho existence sahá hluboko do 14. století, což lze podpořit několika fakty. Předně se jedná o území, které bylo kolonizováno cisterciáky z kláštera v Sedleci, jenž byl založen již roku 1142.[15)] Cisterciáci krajinu severně od Čáslavi intenzivně přeměňovali a mimo zakládání či rozšiřování vesnic[16)] a žďáření původních lužních lesů v povodí Doubravy[17)], také prováděli rozsáhlé vodohospodářské úpravy vodních toků, včetně výstavby rybníků.[18)] Rybníkářská činnost cisterciáků v rámci tzv. klášterní kolonizace je v českých zemích velmi

12) August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, Čáslavsko, XII, Praha 2000, s. 312.

13) Dle A. Sedláčka je rybník Rezkovec poprvé zmiňován v listinách teprve roku 1483 (bez přesnější citace zdroje), kdy Mikuláš z Veselé (erbovní rod Rezků z Veselé) odprodal „rybník jeden“ obci Čáslavské; viz August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Brno 2012, s. 102.

14) Tyto rybníčky velmi malé rozlohy zaznamenává Josefský katastr (NA Praha, Josefský katastr, obec Chotusice, inv. č. 2046, kart. 891) a jsou zakreslené také na císařských povinných otiscích map stabilního katastru (1838), v současnosti již neexistují.

15) Karel Jaromír ERBEN, *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, I, s. 103, č. 231.

16) Jaromír ČELAKOVSKÝ, *Klášter sedlecký a jeho statky a práva v době před husitskými válkami*, Praha 1916, s. 19.

17) Pavel NOVÁK, *Paměť krajiny: Novodvorsko-Žehušicko*, Kutná Hora 2001, s. 3–4.

18) Jedny z nejstarších vodohospodářských úprav souvisejících s cisterciáky, registrujeme v zájmovém území v obci Zbyslav (cca 4,5 km východně od Druhanic), kde byl v průběhu 14. století zbudován dnes již zaniklý rybník „Velký“ (někdy též „Oborský“) a ve spolupráci s benediktýny z kláštera ve Vilémově, také 3,7 km dlouhý náhon z Doubravy, jenž přiváděl vodu na Červený mlýn v Dolních Bučicích a mlýn ve Zbyslavi (založený cisterciáky); viz Josef ROUBÍČEK, *Ruší se mlýn…*, Nová Vesnice 9, 1959, č. 5, s. 10 nebo SOkA Kutná Hora, Archiv obce Zbyslav, Pamětní kniha obce Zbislavské, kniha č. 1, s. 29–31.

dobře známá,[19] ať již byla podmíněna chovem ryb, jakožto oficiálního schváleného postního jídla[20] nebo akumulací vody pro pohon pil, mlýnů, stoup a hamrů. Cisterciáci založili také nedaleké Chotusice, které jsou připomínány jako zboží sedleckého kláštera již v polovině 12. století.[21] Rybník mohl tedy vzniknout v souvislosti s mlýnem, a to pro potřeby nově vzniklé obce. Tradice budování mlýnů sahá v širším okolí Druhanic patrně až do 13. století. Kromě cisterciáků se totiž na kolonizaci středního Podoubraví významně podíleli také benediktýni z kláštera ve Vilémově. Jim je připisována mimo jiné stavba Červeného mlýna v Dolních Bučicích (cca 4,5 km JV od Druhanic), jednoho z nejstarších mlýnů na Čáslavsku.[22]

Vznik Druhanického rybníka mohl být, kromě snahy akumulovat vodu pro zdejší mlýn, podmíněn také existencí tvrze se dvorem, která se zde, dle zmínky v citované listině z roku 1407, nacházela. Vyloučíme-li možnost, že rybník sloužil jako zásobárna užitkové vody pro tvrz a přilehlý dvůr, tak vzhledem k faktu, že za zdroj vody mohly sloužit jak Brslenka, tak Koudelovský potok, musíme uvažovat o poněkud těsnějším propojení tvrze s rybníkem. V tomto případě by rybník mohl plnit fortifikační funkci – jako opevňovací prvek sám o sobě nebo jako zdroj vody pro příkopy. Propojení rybníků a tvrzí je zejména v rovinatých oblastech častým jevem.[23] Mnohé příklady lze nalézt také v širším zázemí Čáslavi, kdy bylo o této funkci uvažováno ve spojitosti s Podhrádeckým a Podměstským rybníkem v Čáslavi[24] a rybníky v Drobovicích a Brat-

19) Jiří ANDRESKA, *Lesk a sláva českého rybářství*, Pacov 1997, s. 69.

20) Petr VOREL, *Zlatá doba českého rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století*, Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 29, 2007, č. 8, s. 30–33.

21) Alžběta BIRNBAUMOVÁ, *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách, Politický okres Čáslavský*, XLIV, Praha 1929, s. 198.

22) Dle Josefa Klempery vznikl mlýn nedlouho po založení vilémovského kláštera (první třetina 12. stol.), přesto, že první zmínka o něm je až v listině z r. 1279. Pro pozdější založení hovoří i fakt, že byl zbudován na náhonu z Doubravy, který zásoboval také cisterciácký mlýn ve Zbyslavi (viz pozn. 18). Viz Josef KLEMPERA, *Vodní mlýny v Čechách*, díl II., Praha 2000, s. 198–199.

23) Martin ČERMÁK, *Charakteristické prvky středověkých tvrzí jižní Moravy* [online], dostupné z URL: <http://www.fce.vutbr.cz/veda/dk2004texty/pdf/01_Pozemni%20stavitelstvi/1_01_Architektura%20v%20pozemnim%20stavitelstvi/Cermak_Martin.pdf >, [cit. 21. 8. 2014].

24) Diskuse o funkci a lokaci Podhrádeckého rybníka viz August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Brno 2012, s. 46–49; Jindřich FRAJER – Renata PAVELKOVÁ CHMELOVÁ, *Nejstarší rybníky na* Čáslavsku *a jejich funkce*, in: Miloš Fňukal – Jindřich Frajer – Jan Hercik (edd.), Sborník příspěvků z konference 50 let geografie na PřF UP, Olomouc 2010, s. 73–81. K Podměstskému

čicích.[25] Poloha bývalé tvrze v Druhanicích je však neznámá, tudíž její propojení s rybníkem nelze prokázat. Dle Augusta Sedláčka tvrz zpustla v době, kdy ves na konci 15. století vlastnilo město Čáslav a její zbytky poté padly nejspíše za oběť požáru v roce 1509.[26] V okolí Druhanic a bývalého rybníka nebyly rovněž nalezeny žádné stopy po reliktech vodních příkopů ani dalších fortifikačních prvcích tvrze. Jistou eventualitou zůstává poloha tvrze na ostrůvku uprostřed rybníka. Tuto hypotézu podporuje také Kliment Čermák, který uvádí, že na „*zeleném ostrůvku před dvorem*" byly vykopány cihly a stavební části, které mohly patřit k nějakému letohrádku.[27] Ostrůvek v rybníce skutečně existoval, což dokládají některé mapy[28] a plány[29] z vodních knih, při zvýšené hladině rybníka byl však zřejmě zaplavován, jedině tak si lze vysvětlit jeho absenci na mapě císařského povinného otisku stabilního katastru z roku 1838. Umístění tvrze na tento nevelký ostrov by tak bylo velmi problematické. Z výše uvedených informací tedy vyplývá, že rybník byl s největší pravděpodobností vybudován společně s mlýnem, pro který sloužil jako zásobárna vody k pohonu mlýnských kol. Tomuto účelu by odpovídalo také vybudování strouhy, která vede z rybníka kolem mlýna severozápadním směrem, paralelně s tokem Brslenky (později nazývána mlýnská).

rybníku poté Jaroslav MALINA (ed.), *Čáslav – vývoj města a jeho životního prostředí*, Brno 1976, s. 95–97 a Jan FROLÍK et al., *Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie*, Praha 2001.

25) August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický království českého*, Praha 1908, s. 170.

26) *Tamtéž*, s. 312.

27) Kliment ČERMÁK, *Historicko-archaeologická vycházka z Čáslavě do Druhanic*, Věstník československých muzeí a spolků archaeologických 6, 1900, č. 3, s. 3–8.

28) Na rukopisné mapě druhanického dvora od Augusta Grubera z roku 1824 (SOA Praha, Vs Žehušice, Mapy a plány, Pozemková mapa dvůr Druhanice, inv. č. 1266) jsou v rybníku znázorněny dokonce ostrůvky dva, jeden blíže dvoru s ostrými konturami a druhý rozsáhlejší, s neostrými hranicemi a barevnou symbolikou volně přecházející do hladiny rybníka. Lze se domnívat, že značná část druhého „ostrova" byla tvořena pouze litorální vegetací, která se uchytila v nánosových mělčinách rybníka. Existence dvou ostrovů mohla být podmíněna nízkým stavem vody v rybníce v době zhotovení mapy. Vzhledem k rukopisné povaze mapy je též nutné předpokládat určité zkreslení, což komplikuje mimo jiné její další zpracování v GIS.

29) Na plánu vodohospodářské situace kolem Druhanického rybníka, zhotoveného ke konci 20. let minulého století (SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky /1908/ 1936–1947, inv. č. 2288, sign. X/16g–8.11, kart. 956) je zaznamenán jeden ostrůvek zhruba uprostřed rybníka.

Výstavbou rybníka došlo k ovlivnění hydrografických poměrů při soutoku řeky Brslenky a Koudelovského potoka a jednalo se pravděpodobně o nejstarší úpravu toku této řeky severně od Čáslavi. Registrujeme tak environmentální impakt, který byl pomyslným počátkem dalších úprav řeky Brslenky v této oblasti. Tyto změny, jež umožnily výstavbu a provoz rybníka a mlýna po několik staletí, však spolu s dalšími faktory vedly také k jejich zániku, jak bude dokázáno v dalším textu. V pomyslné existenční dráze této malé vodní nádrže, lze s ohledem na environmentální dějiny stanovit tři důležité momenty. Prvním je samotný způsob výstavby rybníka a úpravy hydrologického režimu, druhým je odraz těchto úprav ve společensky transformačních obdobích, třetím potom samotná kauza jeho rušení, která v sobě spojuje jak otázky ekonomické, tak občanskoprávní a v jistém slova smyslu také krajinně-symbolické či environmentálně-percepční.

Druhanický rybník a úprava Brslenky

Komplikovanou historii Druhanického rybníka, zejména přesnější určení doby a motivace jeho výstavby, doplňuje také nejasný způsob, jakým byla do rybníka přiváděna voda. Při prvotní analýze map císařských povinných otisků stabilního katastru se zdá být situace zřejmá. Rybník byl napájen vodním tokem, označeným jako „*Mühlbach*“.[30] Ten svým tokem kopíruje východní hranici chotusického katastru. Před jeho ústím do Druhanického rybníka ho doprovází při levém břehu další kanál, který rybník z jižní strany obtéká a vlévá se do Brslenky. Zápis z protokolu komise, která na rybníce prováděla v únoru roku 1932 místní šetření, uvádí, že rybník ležící na pozemcích č. 2058/1 a 2058/2 v Chotusicích o velikosti 6 jiter a 1365 čtverečních sáhů (dle vodní knihy),[31] je napájen vodou z potoka Čáslavky mlýnským náhonem, který odbočuje z potoka v katastrálním území města Čáslav a to sice u stavidla zřízeného vodním družstvem. Do mlýnského náhonu přitéká také voda z Koudelovského potoka.[32] Uvedené reálie však mapy stabilního katastru nepotvrzují. Mühlbach totiž

30) Císařské povinné otisky map stabilního katastru – obec Chotusice (1838).

31) Cca 4,11 ha (při přepočtu 1 dolnorakouské jitro = 0,576 ha), Josefský katastr potom udává rozlohu rybníka na pozemku n. top 1331 jako 5 jiter 967 čtverečných sáhů tzn. 3,23 ha (NA Praha, Josefský katastr, obec Chotusice, inv. č. 2046, kart. 891). Rozdíl ve výměrách může být způsoben započítáním, či nezapočítáním rozlohy ostrůvku v rybníce, která by tak činila 0,88 ha. Odpovídalo by to také rozdělení pozemků č. k. 2058 na dvě části.

32) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, kart. 95, inv. č. 223, fol. 25.

přímo navazuje na tok Brslenky, zaznačený na mapových listech katastru Čáslavi.[33] Koudelovský potok je na těchto mapách velmi nezřetelný a vlévá se přímo do Brslenky. Paralelní kanál vedoucí s mlýnským náhonem je pak jalová strouha, která sloužila k bezpečnému převedení velkých vod při uzavření stavítka na mlýnském náhonu.[34] Jalová strouha poté v naznačené situaci ústí pod téměř pravým úhlem do výrazného koryta, zřejmě také Brslenky, která se však po několika stovkách metrů proti proudu „ztrácí" a pokračuje již jako suché koryto označené jako pastvina. Evidentně jde o efekt zpětného vzdutí. Popis z protokolu šetření místní komise tedy odpovídá situaci po regulaci Brslenky, která v těchto místech proběhla na konci 19. století[35] a především počátkem třicátých let 20. století.[36] Pro vysvětlení skutečností zachycených na mapách stabilního katastru je nutné využít starších mapových pramenů.[37] Při průzkumu zobrazení zkoumaného území na mapách 1. vojenského mapování (1763–1783),[38] lze zaznamenat, že Brslenka odtéká z rybníka Rezkovce pomocí dvou výpustí ve dvou rozličných kanálech, které se následně v Chotusicích spojují. Kanál lokalizovaný východněji poté přijímá Koudelovský potok, jenž vytéká z Týneckého rybníka. Strouha napájející rybník, není na mapě znázorněna, ale lze předpokládat její existenci v návaznosti na „východní koryto" Brslenky. Otázkou je, zda bylo ono větvení Brslenky v době stavby rybníka přirozeným jevem nebo důsledkem antropogenní úpravy řeky právě v souvislosti s jeho založením (eventuálně po vybudování rybníka Rezkovce). Topo-

33) Brslenka je zde označená jako „*Sleyferna Bach*" a to již od výtoku z Podměstského rybníka. Na název Šlejferovka odkazuje také *Soupis pomístních jmen pro obec Čáslav*, s informací, že je znám pouze starší generaci, bez bližšího vysvětlení (AAV ČR, *Soupis pomístních jmen na území Čech v letech 1963–1980*, Okres Kutná Hora, Čáslav – Místní národní výbor, 1974).

34) Viz situační plán (1 : 2 880) v SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, sign. X/16g–8,11, kart. 956. Mapa stabilního katastru však tuto skutečnost nezaznamenává.

35) Zdeněk LIPSKÝ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Martin WEBER, *Vývoj krajiny Novodvorska a* Žehušicka *ve středních Čechách*, Praha 2011, s. 99–101.

36) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, sign. X/16g–8.11, kart. 956, fol. 29.

37) Pro účely této studie bylo využito především I. vojenské mapování. Rukopisná mapa Druhanického dvora Augusta Grubera (viz pozn. 28) bohužel neposkytla k hydrografické situaci kolem rybníka adekvátní informace (vodní toky jsou zde zaznamenány pouze schematicky). Důležité poznatky k hydrologickým poměrům v širším okolí Druhanic by mohla v budoucnu přinést analýza všech rukopisných map přilehlých dvorů z první poloviny 19. století, uložených ve fondu Velkostatku Žehušice v SOA v Praze.

38) Mapový list č. c146, Laboratoř geoinformatiky, UJEP.

grafický popis k 1. vojenskému mapování zmiňuje k Chotusicím fakt, že městečko leží na podmáčených loukách bahnitého potoka Brslenky, přes jehož dvě ramena vedou různé mosty, a bez nichž je tento potok špatně překročitelný a za silných dešťů se rozlévá do celé šíře po loukách ve své nivě.[39)] Tato informace svědčí o faktu, že na konci 18. století byla obě koryta Brslenky protékána vodou.[40)] V souvislosti s Druhanickým rybníkem a jeho zásobováním vodou se pak nabízí několik způsobů, jak mohlo být při stavbě tohoto vodního díla postupováno. První možností je, že v době stavby rybníka se Brslenka v okolí vznikajících Chotusic rozvětvovala na několik ramen a stavitelé rybníka využili rameno, jež dodávalo dostatečné množství vody, ale zároveň neneslo hlavní nápor případných velkých vod. Druhou variantou je, že stavitelé využili opuštěného, částečně zazemněného koryta Brslenky, které prohloubili a spojili s hlavním tokem a Koudelovským potokem. Třetí variantou je, že Druhanický rybník byl vlastně vybudován na Koudelovském potoce, který se původně do Brslenky vléval až v severní části Chotusic, kde dnes ústí mlýnská strouha z bývalého rybníka. Propojení Brslenky a Koudelovského potoka před samotným rybníkem by tak bylo až pozdějším dílem, které souviselo s potřebou přivádět do rybníka více vody. Zajímavé zjištění přinesla rekonstrukce zaniklého Týneckého rybníka v prostředí GIS, kde bylo dokázáno, že situace „východního ramena“ Brslenky byla v 1. vojenském mapování zakreslena zřejmě nepřesně, neboť toto rameno vedlo z Rezkovce právě do Týneckého rybníka a odtud do rybníka Druhanického[41)] (viz příloha 1). Ze všech nastíněných možností však vyplývá důležitá skutečnost, že Druhanický rybník s největší pravděpodobností nebyl vybudován přímo na hlavním toku Brslenky, ale na boční strouze (ramenu) či Koudelovském potoku, který rybník zásoboval vodou, ale zároveň znemožňoval větší

39) Věra VÁVROVÁ – Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Krajina Novodvorska a Žehušicka v popisu k 1. vojenskému mapování*, Historická geografie 35, 2009, s. 213–229.

40) Johann Gottfried Sommer ve své topografii Čáslavského kraje uvádí, že ves Druhanice leží na řece Brslence. V této souvislosti zmiňuje též v obci rybník, viz Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, Eilfter Band: Časlauer Kreis, Praha 1843, s. 320. Starší topografie Jaroslava Schallera hydrologickou situaci příliš neobjasňuje, viz Jaroslav SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen: darinn alle Städte, Flecken, Herrschaften, Schlösser, Landgütter, ... samt ihren Merckwürdigkeiten beschrieben werden*, Sechster Theil: Czaslauer Kreis, Praha–Vídeň 1847, s. 85–86.

41) *Rekonstrukční mapa rybničních soustav* Čáslavska *od 13. století do současnosti*, in: Jindřich FRAJER, *Rekonstrukce historické krajiny Čáslavska s důrazem na vodní hospodářství*, disertační práce , Ostrava 2013, volná příloha.

poškození rybníka za povodňových situací. Způsob výstavby takového rybníka, který nebyl vybudován přímo na hlavním vodním toku, by odpovídal nejstarším typům rybníků, které se objevovaly nejdříve na menších potocích coby rybníky průtočné.[42] Obvodové strouhy, chránící rybníky před velkými vodami a zároveň přivádějící více vody do rybníků, evidujeme poté až v 16. století,[43] stejně jako stavbu rybníků s hrází „krčínovského" typu, které se mohly budovat také na větších tocích. Vybudování mlýnského rybníka v Druhanicích na hlavním toku Brslenky by bylo velmi riskantní. Řeka měla dle historických záznamů v průběhu roku značně nevyrovnané průtoky. Jarní povodňové stavy střídala častá letní vysychání s občasnými zvýšenými průtoky v době přívalových srážek. Za vydatnějších dešťů byla Brslenka pro rybníky na svém toku obzvláště nebezpečná. Podměstský rybník v Čáslavi byl tímto způsobem několikráte přetečen či protržen (poprvé v roce 1587, poté v letech 1907, 1908, 1915, 1917 a 1928).[44] Stejné problémy registrujeme také u rybníka Rezkovce, který přespřílišným naháněním či častým ucpáváním troub zaplavoval za vyšších vodních stavů okolní pozemky.[45] Potřeba napojení rybníka na Brslenku, alespoň částečně regulovatelným způsobem však musela vyvstat od počátku 15. století, kdy jsou na Čáslavsku (a zejména v blízkém okolí města Čáslavi) prvně zaznamenány problémy s nedostatkem pitné a užitkové vody.[46] Ty byly způsobeny rozsáhlým odlesňováním celé oblasti, což měla na svědomí především těžba stříbra v nedalekých kutnohorských dolech. Tzv. „*sběh ke Kuttně*", jak tuto stříbrnou horečku nazval kronikář Jindřich z Heimburka, nastal po roce 1290.[47] Původní dubo-habrové lesy, které vyplňovaly centrální část Čáslavské kotliny, spolu s luhy a olšinami kolem řek,[48] byly masivně káceny

42) Alois MÍKA, *Slavná minulost českého rybníkářství*, Praha 1955, s. 8–9; také viz Rudolf HURT, *Dějiny rybníkářství na Moravě a ve Slezsku*, I. díl, Brno 1965, s. 149.

43) *Tamtéž*, s. 151.

44) Viz údaje z kronik města Čáslav; SOkA Kutná Hora, MÚ Čáslav, I. Stará Památní kniha královského krajského města Čáslavi 1880–1901 [retrospektivní]; II. Nová Památní kniha královského města Čáslavi 1850–1897; III. Pamětní kniha města Čáslavě 1898–1908; IV. Pamětní kniha města Čáslavě 1909–1918; V. Pamětní kniha města Čáslavě 1919–1926 a VI. Pamětní kniha města Čáslavě 1927–1933.

45) Milan SKŘIVÁNEK, *Rybníky v okolí Čáslavi*, Kutná Hora 2002, s. 24–25.

46) Jindřich FRAJER, *Vývoj vodního hospodářství na* Čáslavsku *se zaměřením na rybníkářství*, diplomová práce, Olomouc 2008, s. 30.

47) Jan KOŘAN, *Dějiny dolování v rudním okrsku kutnohorském*, Praha 1950, s. 4.

48) J. MALINA (ed.), *Čáslav*, s. 25.

nejen pro zisk dřeva k báňské činnosti (podpěry, výztuhy), ale především k výrobě dřevěného uhlí, které se využívalo v hutích při tavení stříbrných rud. Území kolem Čáslavi pak také poskytovalo zemědělské zázemí velkému množství přistěhovalců, kteří na těžbě v Kutné Hoře participovali,[49] významně se tak rozšiřoval osídlený prostor. Příkladem jsou samotné Druhanice, které byly několik desetiletí v držení havířů (viz výše). Deforestace se však netýkala pouze bezprostředního okolí města Čáslav, ale zasáhla také pramenné oblasti a zdrojnice místních řek – Brslenky a Klejnárky. Absence lesů, coby přirozených zásobáren vody v krajině, se potom výrazně promítla do jejich odtokových režimů. Nedostatek vody pocítilo nejvíce město Čáslav, které se snažilo vodohospodářskou krizi řešit výstavbou a cílenými nákupy rybníků, ve kterých by byla voda pro město zadržována.[50] Rybníky tak byly co možná nejvíce naháněny a zpět do vodních toků se tak dostávalo pouze minimum vody. Majitelé mlýna a Druhanického rybníka museli tuto otázku jistě řešit. Na Brslence byla vybudována řada velkých rybníků (mimo jiné Svornost, Podměstský, Rezkovec), na Koudelovském potoce poté menší rybníky Horní a Dolní Koudelovský, Panenský a velké rybníky Bříškovec a Týnecký. Vody se tak Druhanickému rybníku nemuselo dostávat, proto bylo třeba vybudovat efektnější systém zásobování, postavený zároveň na vodě z Koudelovského potoka i Brslenky. Potřeba vody na Čáslavsku ještě více vzrostla v průběhu 19. století, a to i přesto, že většina rybníků byla v tomto území zrušena. Spolu s nástupem průmyslové revoluce a střídavého zemědělství bylo zapotřebí zásobovat vodou nové průmyslové podniky a zpracovatelské závody (především cukrovary). Zřejmě z tohoto důvodu pak registrujeme na mapách stabilního katastru po zrušení rybníka Rezkovce pouze jedno koryto Brslenky, které vede přímo do Druhanického rybníka, zatímco to původní není protékáno. Tento způsob vedení vody do rybníka si však vybral svoji environmentální daň.

Environmentální problémy Druhanického rybníka

Druhanický rybník byl jedním z mála rybníků, kterých se významným způsobem nedotklo jejich masivní rušení na Čáslavsku (stejně jako ve zbytku Čech) na přelomu 18. a 19. století. Důvodem pro rušení rybníků byly, dle regionálních výzkumů, nejprve rušení a zánik klášterů či církev-

49) Jan FROLÍK et al., *Čáslav – místo pro život. Svědectví archeologie*, s. 16.

50) Jindřich FRAJER – Renata CHMELOVÁ, *Historie rybníkářství na Čáslavsku*, in: Stanislav Kraft (ed.), Česká geografie v evropském prostoru. Sborník referátů z XXI. sjezdu České geografické společnosti, České Budějovice 2006, s. 1126–1136.

ních řádů, které na Čáslavsku působily a které spravovaly velké množství rybníků. Dále také špatný technický stav rybníků,[51] neochota majitelů investovat a snaha získat větší množství zemědělské půdy v souvislosti s novým způsobem hospodaření.[52] Zachovány tak zůstaly pouze rybníky sloužící bezprostředně účelům obcí nebo hospodářské výrobě. To byl také případ Druhanického rybníka. Mlýn, který z rybníka bral přes vantroky vodu na své mlýnské zařízení, byl na počátku 18. století rozšířen o další korečkové vodní kolo[53] (celkově tak měl dvě) a v poslední čtvrtině 19. století mu bylo nainstalováno třetí mlýnské kolo.[54] Rybník byl v tomto období majetkem žehušického velkostatku a mlynářem byl Josef Borek, který se stal spoluvlastníkem mlýna po roce 1867, kdy si vzal majitelku Marii Dvořákovou.[55] Dle protokolu o normování Druhanického rybníka, které bylo povinně plošně nařízeno *Vodním zákonem* z roku 1870,[56] se rybník i mlýn nacházely v dobrém stavu. Mlynář směl vodu v rybníce využívat ke své živnosti dle uvážení a byl limitován pouze nemožností nahánět rybník tak, aby zatopoval okolní louky obyvatel Chotusic a Druhanic. Množství vody, které mohl mlynář stavidly vpustit do mlýnské strouhy a následně na vantroky k mlýnským kolům nebylo rovněž omezeno. V rybníku se totiž nechovaly ryby a nebylo potřeba hladinu udržovat v určité minimální výšce. Tento fakt je v normovacím protokolu zmíněn pouze okrajově s tím, že „*chov ryb se v Druhanském rybníku nepěstuje, poněvadž voda od cukrovaru Čáslavského sem přitékající, chovu ryb příznivá není*“.[57] Cukrovar v Čáslavi byl po neúspěšném pokusu mezi lety 1811–1813 nakonec obnoven roku 1841[58] a stal se významným bodovým znečišťovatelem Brslenky.

51) Viz NA Praha, České gubernium, Úřední soupis rybníků v Čechách, Kraj čáslavský, sign. 23 Publ., kart. 1285.

52) Detailněji jsou důvody zániku rybníků na Čáslavsku rozebrány v disertační práci autora, viz Jindřich FRAJER, *Rekonstrukce historické krajiny Čáslavska*, s. 128–136.

53) Roku 1713 měl Druhanický mlýn 1 mlýnské kolo a 2 stoupy, v roce 1718 potom 2 mlýnská kola a rovněž 2 stoupy; Pavla BURDOVÁ et al. (edd.), *Tereziánský katastr český*, Svazek III. Dominikál, Praha 1970, s. 164.

54) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, Protokol o cejchování Druhanického rybníka (1886), inv. č. 2288, kart. 956, sign. X/16g–8,11, fol. 48.

55) Městské muzeum Čáslav, Pozůstalost Karla Cibulky, Poznámky k historii obce Chotusice, inv. č. 2863.

56) §23 a §83 Vodního zákona, *Zákonník zemský království Českého*, Praha 1870.

57) Viz pozn. 54.

58) Pavel NOVÁK, *Historie a současnost podnikání na Čáslavsku a Kutnohorsku*, Žehušice 2003, s. 134.

Kromě cukrovaru však své odpadní vody do Brslenky v Čáslavi vypouštěla také městská kanalizace (ústila přímo do Podměstského rybníka), lihovar, pivovar a také koželužna.[59] V letech 1893 a 1894 byla voda v Brslence tak znečištěná, že „*používání její se stalo naprosto nemožným a následkem toho i ryby v potoce se nalézající pošly*“.[60] Ředitelství cukrovaru v Čáslavi, na které padala hlavní vina, nechalo celou záležitost prošetřit. Jak uvedli svědci, voda v Brslence byla znečištěna kanálem, který do ní ústil z lihovaru rodiny Maislů, jejíž zaměstnanci do Brslenky, dle očitých svědků, o svatodušních svátcích vypustili velké množství horké vody, plné žlutého kalu a pěny. V červnu následujícího roku pak z lihovaru uniklo značné množství výpalků. Také ze Žackého potoka (levostranný přítok Brslenky pod hrází Podměstského rybníka) na jaře roku 1894 přitékala dle svědků voda úplně zčernalá, přesycená hnijícími organickými látkami. Ta se do potoka dostávala kanálem z pivovarských sklepů umístěných v čáslavských Vodrantech.[61] Podíl cukrovaru (jako zadavatele) byl ve zprávě ze šetření znečištění Brslenky výrazně ztenčen, avšak splašky z cukrovaru, se do Brslenky prokazatelně dostávaly. Stranou nezůstal ani Koludelovský potok. Do něho prostřednictvím bezejmenného levostranného přítoku ústil odpad cukrovaru ve Filipově (zřízený r. 1895). Navíc potokem často plynuly „klky“[62] z Koudelovského dvora.[63] Největším znečišťovatelem v povodí Koudelovského potoka však byla nemocnice v Čáslavi, která prostřednictvím strouhy do tohoto vodního toku vypouštěla své přechlorované odpady.[64]

Druhanický rybník sloužil všem těmto odpadům z Brslenky a Koudelovského potoka jako sedimentační nádrž. V důsledku toho nebylo možno v rybníce chovat ryby. Celková environmentální situace rybníka se však zhoršila natolik, že se kvůli odpadkům a zápachu kolem něj nedalo ani pracovat. Provozovatelé mlýna, manželé Borkovi, v roce 1901 nahradili tři

59) SOkA Kutná Hora, MÚ Čáslav, III. Pamětní kniha města Čáslavě 1898–1908, s. 331.

60) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodoprávní záležitosti, kart. 423, sign. 11/54, fol. 53.

61) *Tamtéž*.

62) „*klky*“ – cucky, pazdeří; zřejmě drobný odpad po drhnutí konopí či lnu; viz *Vokabulář webový* [online], dostupný z URL: <http://vokabular.ujc.cas.cz>, [cit. dne 8. 8. 2008].

63) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Spisy, inv. č. 223, kart. 95, fol. 25.

64) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, kart. 956, sign. X/16g–8,11, fol. 49.

mlýnská kola jedním velkým, které však bylo, dle jejich vyjádření v jednom z protokolů, zkaženou vodou postupně „*rozleptáno*“. Situace se v prvním desetiletí 20. století dále zhoršovala. Město Čáslav spolu s cukrovarem, lihovarem, pivovarem a koželužnou od roku 1908 začaly druhanickému mlynáři platit „dobrovolný“ příspěvek, který měl mít kompenzační charakter za neutěšený stav Druhanického rybníka.[65] V roce 1917 byla potom mlynářská činnost rodiny Borkových pozastavena, neboť „*zápach z vody byl již tak silný, že vnikal do mlynářských výrobků a kazil je*“.[66] Přesto, že znečišťovatelům (především čáslavskému cukrovaru) bylo roku 1923 nařízeno, aby přijali potřebná opatření a postavili ke svým podnikům filtrační zařízení, byla tato výzva ignorována.[67] Tak byla skončena aktivní historie Druhanického mlýna, příběh rybníka měl ovšem zajímavé vyústění. Druhanický rybník spolu se statkem koupil po pozemkové reformě Josef Dlabal, ten 4. 12. 1931 podal žádost k Okresnímu úřadu v Čáslavi o jeho zrušení.[68]

Kauza rušení Druhanického rybníka

Žádost o zrušení Druhanického rybníka byla podána v době, kdy stále platilo nařízení ministerstva orby č. 45 ze dne 14. 2. 1894,[69] které zásadním způsobem měnilo přístup k rybničnímu hospodaření, zejména pak k zakládání rybníků a jejich rušení. Dle §18 a §19 tohoto nařízení muselo být každé rušení rybníka schváleno příslušným správním úřadem po provedení příslušného řízení, které zahrnovalo posouzení dopadů zrušení rybníka na bezprostřední okolí, celkové vodní poměry a také případné nežádoucí účinky na hnací stroje a stavby s rybníkem spojené (s právem odběru vody). Josef Dlabal svoji žádost zdůvodňuje tím, že „*...rybníček leží mimo obec, takže zemědělským a požárním potřebám neslouží a pro mělkost a znečištění lihovarskými vodami není ani schopen pro podobné účely. Hráze jeho jsou chatrné a zápachem bývá i veřejně závadný*“.[70] Dále uvádí, že mlynář Borek, který má právo k užívání vody z rybníku, dal z mlýna odstranit

65) Lihovar platil 900 korun, pivovar 100 korun, město Čáslav 70 korun a koželuh J. Bentl 30 korun; viz SOkA Kutná Hora, MÚ Čáslav, III. Pamětní kniha města Čáslavě 1898–1908, s. 331.

66) Viz pozn. 64.

67) *Tamtéž*, fol. 57.

68) *Tamtéž*, fol. 1.

69) Nařízení bylo sepsáno na základě podrobných ustanovení o rybnících, které obsahoval dvorský dekret pro Halič z roku 1835; viz Emanuel VOKOUN, *Obnova rybníků*, Praha 1948, s. 19.

70) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, kart č. 956, sign. X/16g–8,11, fol. 1.

vodní kolo a částečně také mlecí stroje, čímž je znemožněna jeho další činnost. Tím pádem při případných námitkách mlynáře žádá o prohlášení jeho užívacího práva za zaniklé.

Josef Dlabal touto svojí žádostí nevědomky spustil v Chotusicích pomyslnou lavinu veřejného zájmu o Druhanický rybník, který se tak stal „res publica". Okresní úřad v Čáslavi, který stanovil datum komisionálního řízení na začátek února 1932, odeslal kopie žádosti obci Chotusice, mlynáři Borkovi, Vodnímu družstvu Čáslav, Chotusice a Žehušice a také státnímu vodoprávnímu technikovi v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě. Během ledna 1932 pak vodoprávní úřad dostal celkem 10 protestů proti rušení rybníka. První se ozval sbor dobrovolných hasičů prostřednictvím svého velitele, který argumentuje, že „*v případě požáru byl a jest rybník Druhanický jedinou vodní nádrží, z níž lze čerpati vodu do stříkačky, neboť jiné nádrže a studny naprosto nepostačují*".[71] Na následné schůzi navíc hasiči vypočítávali, že při zrušení rybníka bude muset obec zřídit novou studeň, což bude finančně nákladné. K potenciálnímu zrušení rybníka se také obratně vyjadřovala místní politická uskupení. Strana Československých národních socialistů ve svém protestu udala tyto důvody pro zachování rybníka: „*Rybník jest jediný v celém okolí obce Chotusice, který slouží za letního času za koupaliště dětí i dospělých, v zimním pak za kluziště […] V pádu nějakého průmyslu v budoucnu by nebylo dostatek vody […] v době živelní pohromy sucha jediná naděje a* útočiště jest *Druhanický rybník. V pádu opravy silnic a válcování a podobně, může poskytnouti dostatek vody jedině Druhanický rybník […] stejně jako poskytuje vodu parním mlátičkám a oracím strojům […] kdyby se stal v době sucha větší požár na tak zvaných ohradách, jest možno vypustiti vodu z Druhanického rybníka tak zvanou mlýnskou strouhou a voda by zcela určitě stačila na lokalizování požáru*".[72] O několik dní později se vyjádřila také místní sekce Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu s podporou místního vodního družstva, která považovala rybník za tradiční, historický a unikátní v celém okolí. Upozornila, že „*používáno jej bylo jako koupaliště pro děti i dospělé a tato služebnost byla vydržena a nebyla nikým zrušena, ani od firmy židovsko-německé* [zřejmě čáslavský cukrovar firmy Schoeller, který měl rybník několik let v nájmu, pozn. aut.]*, ani vlastníkem, kdysi neslavně proslulým hrabětem*".[73] Zdůraznili také významnou funkci

71) *Tamtéž*, fol. 8.
72) *Tamtéž*, fol. 7.
73) *Tamtéž*, fol. 17.

rybníka pro místní živnostníky. Ti podali také protest proti rušení rybníka s tím, že především hostinští a řezníci ke své živnosti potřebují led, jehož zdrojem je v širším okolí právě jen Druhanický rybník, led je navíc od nich poskytován zcela zdarma nemocným lidem a zvířatům. Zopakovali poté protipožární a hygienickou roli rybníka v létě, kdy slouží ke koupání dětí a dospělých a také je všeobecnou okrasou okolí. Podaný protest podepsalo celkem 35 živnostníků z Chotusic, počínaje holičem. Stranou nezůstal ani hostinský z Druhanic Jan Rochovanský, který zdůraznil, že hostinští mají možnost brát led z rybníka kdykoliv a v jakémkoliv množství již od nepaměti a zrušení rybníka by tak poškodilo jeho živnost.[74)] K všeobecným protestům se přidalo také obecní zastupitelstvo, které poukázalo na historickou roli rybníka a jeho okrasnou funkci spolu s funkcí zdravotní (koupání v létě a v zimě zázemí pro „ušlechtilý" sport bruslaření). Akcentovalo rovněž potenciální důležitost rybníka při vzniku nového průmyslového závodu v Chotusicích. Připomnělo také, že plocha rybníka má vliv na vodní srážky a je útulkem užitečného vodního ptactva.[75)] K protestům se nakonec také přidali místní zástupci Strany lidové, kteří uvedli stejné argumenty jako předchozí uskupení.

Kromě těchto „skupinových" protestů, se proti zrušení vyjadřovali také dotčení jednotlivci. Předně to byl mlynář J. Borek s chotí, kteří protestovali proti zrušení svého vodního práva. Zdůraznili, že svoji živnost nepřerušili dobrovolně, ale v důsledku značného znečištění vody v rybníce. Uvedli také, že znečištění netkví v povaze rybníka, ale je způsobeno katastrofálním stavem řeky Brslenky, navíc důvody uvedené J. Dlabalem považují za nedůležité, neboť „*nejde o rybníček, ale rybník značné velikosti […] a nějaký soukromý snad zájem jednotlivcův nevystačuje k tomu, aby rybník, od nepaměti zde stávající a zajisté s rozvahou a uvážení jeho účelnosti založený, byl zrušen a to tím méně, že dotýká se zájmu jiných interesentů, zvláště pak zájmů veřejných*." Odvolávali se dále na vodní právo k rybníku, které je spjato s vodním dílem (tedy mlýnem), jež ovšem nezaniklo, jelikož by v případě potřeby šlo lehce opravit (doplnit mlýnské kolo).[76)]

Proti zrušení podal protest také Ladislav Rochovanský, který měl od mlynáře Borka pronajaté pozemky kolem Druhanic pro polní hospodaření. Ten dokládá, že louka, ležící pod hrází rybníka, je prostřednictvím k tomu určených kanálků zavlažována a v případě zrušení rybníka by tráva usychala a on by tím pádem neměl seno pro dobytek a nemohl by tak splácet

74) *Tamtéž*, fol. 13.
75) *Tamtéž*, fol. 16.
76) *Tamtéž*, fol. 29.

rentu za pronájem pozemků. Rovněž udává, že v době, kdy „*zapáchající a otravná*“ voda z Brslenky nevniká do rybníka, napájí jí také svůj dobytek přímo ve stájích. Připomíná také požár jeho usedlosti v roce 1928, kdy shořela jemu propachtovaná stodola a hasiči díky čerpání vody z rybníka, prostřednictvím motorové stříkačky, zachránili před zkázou také obytné a hospodářské budovy.[77)]

Z výtahu protestů, které byly doručeny na Okresní úřad v Čáslavi, vyplývá několik zjištění, na které lze pohlížet v různých rovinách. První rovina je faktická, tedy potvrzení environmentálních problémů rybníka, které udává jak jeho majitel J. Dlabal, tak mlynář J. Borek, který kvůli těmto potížím zanechal mlynářské činnosti. Druhá rovina je funkční. Z prostudovaných úředních listin vyplývá, že rybník pro své okolí plnil řadu funkcí, které při povrchním průzkumu nemohou být zcela zřejmé. Kromě zásobárny vody pro pohon mlýna se v rybníce před znečištěním chovaly také ryby. Rybník sloužil zároveň k závlaze okolních luk, poskytoval led místním živnostníkům a v případě potřeby sloužil jako zdroj vody pro hašení požárů či k ochlazování tehdy moderních motorových zemědělských strojů. Třetí rovina je rovina právní, ve které se střetává reminiscence starých mlynářských práv s novou literou zákonů. Jako příklad lze uvést zmiňované povodňování (zavlažování) luk L. Rochovanským. Ten k tomuto způsobu hospodaření využíval kanálků vedených hrází přímo z rybníka. Jak vyplývá ze záznamu vodní knihy a pozdějšího vyjádření J. Dlabala k protestující straně, tato skutečnost nebyla nikde zaznamenán a de facto nebyla přípustná. Kanálky v hrázi mohly narušit její stabilitu, navíc dle nařízení nesměl být rybník v takovém stavu, aby prostřednictvím hráze zamokřoval okolní pozemky. Jak vyplynulo z pozdějšího šetření,[78)] toto povodňování bylo ústně povoleno v polovině 19. století (tedy ještě před sepsáním vodního zákona) tehdejšími majiteli rybníka (žehušický velkostatek) a schváleno tehdejšími mlynáři (manželé Dvořákovi). Tento fakt ústně potvrdili dva svědci, kteří byli dostatečně staří na to, aby celou situaci pamatovali.

Poslední rovinou, na kterou případ rušení rybníka ukazuje, je rovina společenská. Předně je zajímavé, jak se k protestům přidávají postupně celá politická uskupení s víceméně shodnými důvody. Při podrobném průzkumu jednotlivých signatářů protestů je jasné, že jednotlivá uskupení byla přes různé členy propojena. Mezi živnostníky tak byla řada členů politických stran a zároveň obecních zastupitelů. Nejsignifikantnější je poté případ

77) *Tamtéž*, fol. 23.
78) *Tamtéž*, fol. 46.

stanoviska místního vodního družstva v Chotusicích, které bylo připojeno k protestu Republikánské strany. Dle něj je rybník nutný zachovat pro závlahu luk a také pro velký význam národohospodářský.[79)] Toto prohlášení podepsal a opatřil razítkem člen zmiňované strany a zároveň zástupce místního vodního družstva. Jak se však ukázalo, tento zástupce neměl vůbec pravomoc se k věci jménem vodního družstva vyjadřovat. Vodní družstvo totiž sdružovalo obce Čáslav, Chotusice, Žehušice a Rohozec a pouze vedení tohoto družstva mohlo činit prohlášení, nikoliv jednotlivé místní sekce. Ve speciálním vyjádření poté vedení tohoto družstva vyjádřilo podporu zrušení rybníka, neboť platilo za vodu na závlahu luk mlynáři Borkovi roční poplatek, a v případě zrušení by voda byla zadarmo.[80)]

Čím však bylo nejvíce dotčeno veřejné mínění v Chotusicích? Při pohledu na nejčastěji se opakující důvody se kromě protipožární funkce objevuje také důraz na historicitu rybníka a jeho význam pro místní – ať už jako estetický prvek nebo prostor pro odpočinek (koupání, bruslení). V případě požáru je důvod jasný. Požáry byly v Chotusicích velmi časté a rybník tak poskytoval obyvatelům určitou jistotu zdroje vody, i přesto, že by fakticky mohl vodu do stříkaček poskytnout pouze domům v Druhanicích (mlýnu, hostinci a dvoru). Dle zprávy prošetřující komise byl od nejbližšího domu v Chotusicích vzdálen 600 m a od centra obce plný 1 km,[81)] jakékoliv tahání hadic na tuto vzdálenost by pak bylo nereálné. Bod, na který je nutno se soustředit je však důraz na historičnost a tradici rybníka. Tu ve svém vyjádření k protestům J. Dlabal spolu se svou manželkou a advokátem komentují takto: „…*jestli tradice rybníka je v tom, že stává staletí, pak ano, ale nalezneme jiný historický význam? Je docela obyčejným rybníkem a jeho existence je přece z větší části závislá na způsobu nazírání dočasného vlastníka na obhospodařování jeho majetku*.“[82)] Zrušení rybníka tak, podle jeho názoru, odpovídá racionalizaci hospodářství, která dříve chyběla. Rybník spolu s dalšími pozemky J. Dlabal získal směnou od Státního pozemkového úřadu za statek v Bohuňovicích u Kouřimi. Za plochu obhospodařovatelnou tak dostal rybník, ve kterém kvůli znečištění napájecích toků nebylo ani možno chovat ryby. Měl by za tuto skutečnost buď dostat odškodné, nebo právo proměnit rybník v úrodnou půdu.[83)] Pro J. Dlabala, nového majitele rybníka a zároveň nově příchozího hospodáře v Chotusicích (Druhanicích),

79) *Tamtéž*, fol. 17.
80) *Tamtéž*.
81) *Tamtéž*, fol. 25.
82) *Tamtéž*, fol. 38.
83) *Tamtéž*, fol. 48.

byl skutečně rybník pouze nevýnosným a objektivně také nebezpečným elementem v krajině, ovšem pro místní obyvatele představoval něco více. Nelze se domnívat, že by rybník sloužil několik posledních desetiletí ke koupání a všeobecné rekreaci, vzhledem k závadnosti vody, která do něj proudila. Tyto a další neopodstatněné důvody uváděné v protestech mohou odkazovat na dřívější stav věcí, jakýsi obraz fiktivní historické krajiny, který rybník pro „domorodé" obyvatele představoval. Důvody vytváření těchto idylických představ lze hledat v samotné historii Chotusic. Ty byly významným způsobem poškozeny bitvou, která se zde konala v květnu roku 1742. Obec kompletně vyhořela a poškozen byl také zdejší kostel sv. Václava ze 14. století, který tvořil nejvýznamnější zdejší památku.[84] Během několika desetiletí tak obec vyhořela již podruhé, nejprve tak tomu bylo při velkém požáru roku 1719.[85] Požárem a válečnými událostmi byla do jisté míry narušena historická kontinuita obce. Druhanice tak pro místní znamenaly významný opěrný bod lokální historie. V Druhanicích stál nejenom starý hospodářský dvůr, ale také doposud fungující hostinec, jehož historie sahala až k roku 1490.[86] Před hostincem navíc stávala lípa, která upomínala právě na bitvu u Chotusic;[87] tu však v roce 1922 vyvrátila vichřice.[88] Po mlýnu, který přestal svoji činnost provozovat roku 1917, měl tak zmizet další historický atribut Chotusic – rybník. V něm se dle místních pověstí utopila řada z bitvy ustupujících rakouských vojáků, což dokazovaly ostruhy, šavle a kyrysy, které zde byly nalézány.[89] Kolorit Druhanic, s hostincem, dvorem, mlýnem a rybníkem navíc tvořil určitou vstupní bránu do Chotusic od severu a východu. Percepce rybníka míst-

84) Alžběta BIRNBAUMOVÁ, *Soupis památek historických a uměleckých v Čechách*, s. 197–198.

85) Městské muzeum Čáslav, Pozůstalost Karla Cibulky, Poznámky k historii obce Chotusice, inv. č. 2863.

86) SOkA Kutná Hora, Archiv města Čáslav, Listina Vladislava II povolující čáslavskému měšťanu Beneši z Chotěboře, aby si vystavěl krčmu v Druhanicích u Čáslavi, inv. č. 45, listina č. 45.

87) Lípa tak byla stará 250 let, vysoká byla 12 m a v obvodu měla 7 m; viz Městské muzeum Čáslav, Pozůstalost Karla Cibulky, Poznámky k historii obce Chotusice, inv. č. 2863.

88) SOkA Kutná Hora, Archiv obce Chotusice, Pamětní kniha městyse Chotusic, s. 65.

89) O utopených vojácích v okolí Druhanic nalezneme informace v několika zdrojích, např. A. SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, s. 102; K. ČERMÁK, *Historicko-archaeologická vycházka z Čáslavě do Druhanic*, s. 3–8. Otázka je, zda se jednalo o historickou skutečnost nebo spíše určitou paralelu s mýty o utopených, viz Pavel KLVAČ, *Může být bažina krásná?*, in: TÝŽ (ed.), Člověk, krajina, krajinný ráz, Brno 2009, s. 53–61.

ními obyvateli mohla být těmito obrazy výrazně ovlivněna. Zároveň by se tím vysvětlovala i romantizující představa rybníka v krajině, kam se uchyluje vodní ptactvo, lidé se tam chodí koupat či zužitkovávají jeho vodu. Obyvatelé Chotusic, vzdálení nejméně několik set metrů od samotného rybníka, pak jeho aktuálním problémům nemohli rozumět, na rozdíl od aktérů sporu, kteří rybník znali a využívali. K diskusi se také nabízí role vztahů mezi samotným J. Dlabalem a místní komunitou. J. Dlabal se mezi místní dostal díky pozemkové reformě[90] a mohl tak být jimi vnímán jako cizí entita, která se snaží narušit zdejší zaběhnuté pořádky.

Spor o zrušení Druhanického rybníka a zrušení vodního práva k druhanickému mlýnu se dostal v roce 1936, po několika odvoláních všech zúčastněných stran, až k nejvyššímu správnímu soudu. Ten rozhodl ponechat v platnosti rozhodnutí zemského úřadu, který přezkoumával výnos okresního úřadu, jenž nakonec povolil manželům Dlabalovým zrušení Druhanického rybníka za podmínky, že na jeho ploše zřídí menší nádržku, která bude sloužit požárním účelům. Okresní úřad zároveň prohlásil vodní právo manželů Borkových za zaniklé. Toto rozhodnutí však zemský úřad zrušil, neboť vodní právo se dle platného vodního zákona odvíjelo od existence vodního díla (mlýna), jež kromě mlýnského kola obsahovalo veškeré potřebné mlýnské zařízení.[91] Po šesti letech od první žádosti byl tak roku 1938 Druhanický rybník vypuštěn a v jeho severní části vznikla nová menší nádrž o výměře 1 023 m^3, která byla v roce 1940 zkolaudována.[92] Druhanický rybník se tak stal posledním zaniklým rybníkem na Čáslavsku. Zajímavé memento poskytuje vyjádření k výstavbě malé nádržky čáslavské nemocnice, jejíž představitelé žádali, aby nádrže nebylo využito k chovu ryb a aby se majitel zřekl v budoucnosti jakékoliv náhrady za škody ze znečištění vody odpadem z čáslavské okresní nemocnice.[93] Své vyjádření ke vznikající nádrži vydal v roce 1938 také zdravotní komisař, který žádal, aby nádrže nebylo používáno jako veřejného ani soukromého koupaliště a zároveň doporučil, aby vody nádrže nebylo využíváno ani k hospodářským účelům, chovu ryb, ani k omývání zeleniny. V rámci bezpečnostních

90) Parcelace dvora v Chotusicích a Druhanicích byla zcela dokončena roku 1928. J. Dlabal získal zbytkový statek o rozloze 44 ha a Druhanický rybník, místní občané v žádosti o zbytkový statek neuspěli; viz SOkA Kutná Hora, Archiv obce Chotusice, Pamětní kniha městyse Chotusic, s. 109.

91) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, kart. 956, sign. X/16g–8, 11. fol. 94.

92) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodohospodářské oddělení, Rybník č. kat. 2058/1 a 2061 v Chotusicích, inv. č. 3354, kart. 1484, pol. č. 184.

93) *Tamtéž*, fol. 11.

opatření pak navrhl nádrž opatřit drátěným plotem.[94] Naplnil se tak argument mlynářů Borkových, kteří v odvolání z roku 1933 konstatovali, že „*...namísto, aby úřad dbal o to, aby podniky vodu znečišťující, zřídily řádné čistící zařízení, kterým by voda před vypuštěním do přítoků rybníka byla dostatečně vyčištěna, tak, aby odporně nepáchla a i jinak byla zdravotně nezávadná, vidí úřad jedinou pomoc v tom, že povoluje zrušení rybníka k odstranění této závady. Tím se ovšem docílí, že voda, která snad dříve zapáchala v rybníce, bude nyní dále smrdět v potoce. A to má být po názoru rozhodujícího úřadu jedině účinný prostředek k odstranění této zdravotní závady [...] když by náhradní nádrž byla zřízena, bylo by tím zabráněno tomu, aby voda v ní nepáchla?*“[95]

Závěr

Pokud jsou environmentální dějiny utvářeny výsledky historického bádání, které by měly dávat ekologický smysl,[96] pak historie Druhanického rybníka poukazuje na několik environmentálních aspektů. Především jde o ztrátu historické funkce rybníka, kterou plnil přes šest staletí, způsobenou faktory, které nemohli správci a uživatelé tohoto rybníka ovlivnit. Zároveň ukazuje na určitou symbolickou roli, kterou rybník plnil v myslích místních obyvatel, kteří se vehementně snažili o jeho zachování. V neposlední řadě dává prostor pro úvahu nad tím, do jaké míry může být náš názor na určitý problém (nejen environmentálního charakteru) ovlivněn zidealizovanými představami, často vzdálenými od praktických zkušeností aktérů, kteří s problémem přicházejí do styku dennodenně. Na ploše Druhanického rybníka je dnes kromě dvou malých nádržek (jedna z roku 1938, druhá vyhloubená v nedávné době) obhospodařovaná zemědělská půda (viz příloha 2). Lze jen spekulovat o tom, zda se negativní environmentální dědictví bývalého rybníka neprojevuje na kvalitě a složení zdejší půdy. Nicméně se může jednat o zajímavý impuls k dalším (např. pedologickým) výzkumům. Prokazatelně pozitivním odkazem Druhanického rybníka v současné krajině je poté částečně zachovaná jalová strouha spolu s mlýnským náhonem (možným pozůstatkem dřívějšího přirozeného toku) a relikty ostrůvku, které tvoří v jinak značně intenzivně obhospodařované krajině, významné prvky ekologické stability.

94) *Tamtéž*, fol. 12.

95) SOkA Kutná Hora, OÚ Čáslav, Vodní hospodářství, Rybníky (1908) 1936–1947, inv. č. 2288, kart č. 956, sign. X/16g–8,11, fol. 59.

96) William CRONON, *A Place for Stories: Nature, History, and Narrative*, The Journal of American History 78, 1992, č. 4, s. 1347–1376.

Příloha 1

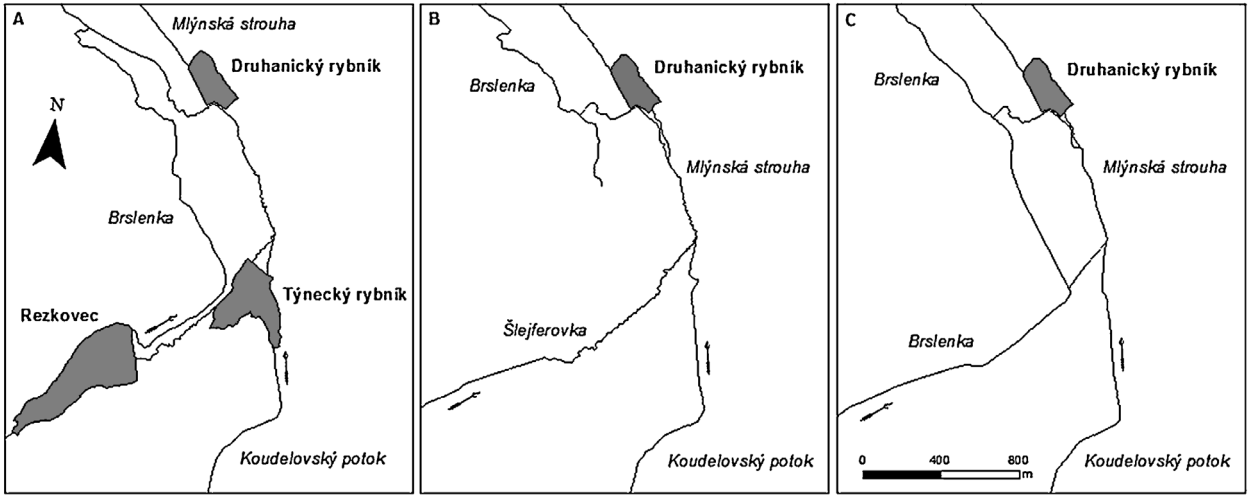

Rekonstrukce hydrologické sítě v okolí Druhanického rybníka: A) konec 18. století, B) pol. 19. století, C) 30. léta 20. století.

Příloha 2

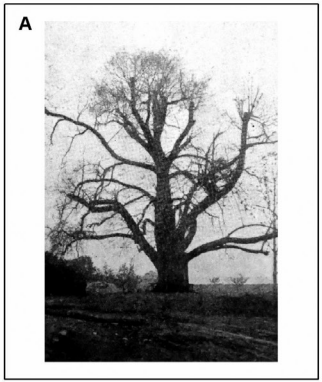

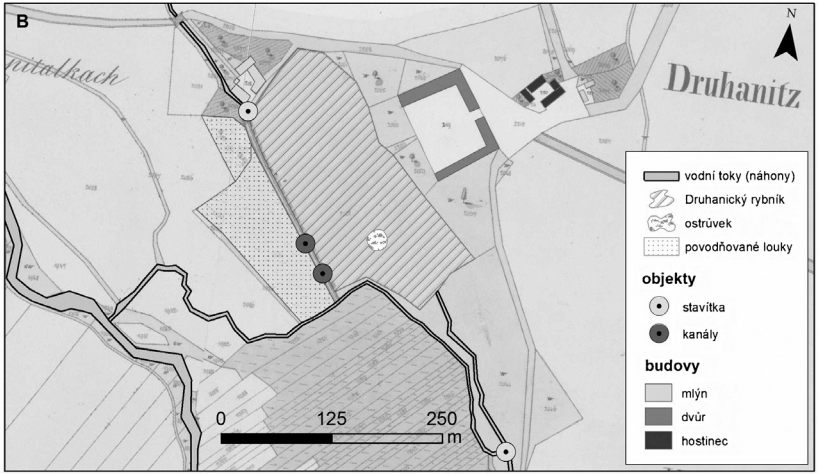

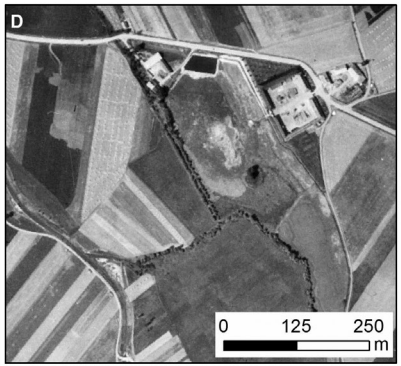

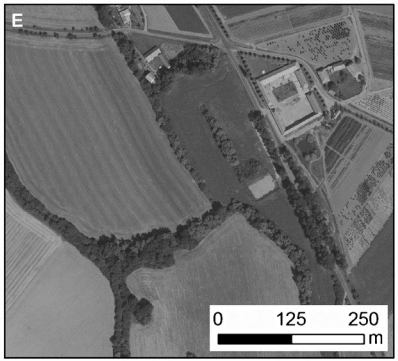

A) Fotografie druhanické lípy (poč. 20. století)
B) Situace kolem Druhanického rybníka
(na podkladu map stabilního katastru)
C) Současný pohled na plochu bývalého rybníka
(malá nádrž uprostřed a relikty ostrůvka v pravé části)
D) Zrušený Druhanický rybník a regulovaná Brslenka
(letecký snímek 1938, v severní části nová nádrž)
E) Současný letecký snímek bývalého rybníka
(patrné liniové relikty jalové strouhy a náhonu)

zdroje: A) Městské muzeum Čáslav; B) a E) podklad Český úřad zeměměřičský a katastrální, C) foto J. Frajer 2013, D) Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad generála Josefa Churavého

LIQUIDATION OF DRUHANICE POND AT CHOTUSICE AND/OR ENVIRONMENTALLY HISTORICAL MICROPROBE

Environmental history is a branch developing progressively at present. The submitted study deals with the environmental history of the mill pond at Druhanice near Čáslav, the origin of which was probably related to the activities of Cistercians of Sedlec, who had been transforming this part of the country considerably since the 12th century. Three essential moments that formed the pond's existence have been chosen from the history of the pond. First of all, it is the hydrological relations existing in the area while the pond was being built and considerably influenced by the human activities later. The second turning point is the end of the historical function which the pond had fulfilled for six centuries, surviving great waves of liquidation of ponds at the end of the 18th century and in the early 19th century – in the region where the fertile lands and the boom of the sugar industry significantly supported the liquidation of ponds. Actually, its liquidation was the result of the increasing industrial production in the Čáslav region at the end of the 19th century. The pond filled from the considerably polluted water courses was unable to fulfil its original function (to supply the mill with water, or to serve the fish farming) and this is the reason why its new owner applied for its liquidation in the early 1930s. This application resulted in the last turning moment in the existence of the pond, when an upsurge of protests rose from among the local self-government, political elites as well as from common citizens. The case of the Druhanice pond was decided finally and conclusively in the late 1930s by the Supreme Administrative court that confirmed its liquidation. The history of the Druhanice pond points in an interesting way to the consequences of the human impacts on the environment and also at the perception of the pond as a landscape feature by the local population.